

Sociaal-emotionele ontwikkeling van leerlingen van een M.L.K.-school en een L.O.M.-school beoordeeld door medeleerlingen en leerkrachten*

C. M. A. G. GEURTS, C. M. H. H. LINSEN,
P. W. M. TEN BRINK, C. F. M. VAN
LIESHOUT

Katholieke Universiteit Nijmegen

Samenvatting

Op grond van de dimensies sociale voorkeur en sociale invloed, afgeleid uit een sociometrisch interview, werden de leerlingen van twee V.S.O.-scholen (één M.L.K.- en één L.O.M.-school) ingedeeld in 5 sociometrische statusgroepen, nl. populaire, verworpen, genegeerde, controversiële en gemiddelde sociometrische status.

Tevens werd het gedrag en beleven van de leerlingen door leerkrachten beoordeeld met een Q-sort (Nijmegen-California Kinder Sorteertechniek, N.C.K.S.). Met de N.C.K.S. werd de ego-veerkracht en ego-controle van de leerlingen bepaald. In beide schooltypen onderscheidde de sociometrische statusgroepen zich op ego-veerkracht en ego-controle. Populaire en controversiële leerlingen werden beoordeeld als meer flexibel en vasthoudend (ego-veerkracht). Populaire en genegeerde leerlingen tenderen naar sterkere en controversiële en verworpen leerlingen naar zwakkere controle van impulsen (ego-controle). Vervolgens is op itemniveau van de N.C.K.S. het gedragsprofiel van de leerlingen in beide scholen verder onderzocht.

1 *Inleiding*

Sociaal-emotionele ontwikkeling van leerlingen in het Voortgezet Speciaal Onderwijs

Dit onderzoek vond plaats in het kader van de projecten Voortgezet Speciaal Onderwijs 'Werken met handelingsplannen' gesubsidieerd door het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen. Met dank aan alle medewerkers en de leerlingen van de scholen voor Voortgezet Speciaal Onderwijs 'de Poort' te Amsterdam en 'de Moerbosch' te Apeldoorn.

(V.S.O.) is een van de thema's die bijzondere aandacht behoeven (zie de Interimwet op het Speciaal Onderwijs en het Voortgezet Speciaal Onderwijs, Staatsblad, 1984, 654). In dit onderzoek wordt ervan uitgegaan dat de sociaal-emotionele ontwikkeling op school tot uitdrukking komt in de relaties van een leerling met medeleerlingen en leerkrachten. Het oordeel van medeleerlingen en leerkrachten is daarom bij uitstek geschikt voor het vaststellen van de sociaal-emotionele ontwikkeling (Hartup, 1970, 1983). Het onderzoek is gericht op de samenhang tussen beoordeling van gedrags- en persoonskenmerken door medeleerlingen en door leerkrachten. De beoordeling van gedrags- en persoonskenmerken door medeleerlingen geschiedt met behulp van een sociometrische vragenlijst en door de leerkrachten met behulp van een systematische beoordelingsprocedure. Door het onderzoek uit te voeren op twee schooltypen van het V.S.O., te weten een M.L.K.- (Moeilijk Lezend Kind) en een L.O.M.-school (Leer en Opvoedings Moeilijkheden), kan nagegaan worden of er verschillen in sociaal emotionele ontwikkeling zijn tussen deze populaties.

Sociale interacties met leeftijdgenoten nemen bij leerlingen van deze leeftijd een zeer belangrijke plaats in. Sociometrische statusindices zijn belangrijke maten voor de kwaliteit van de sociale relaties met leeftijdgenoten. Voor een uitvoerig overzicht zie Hartup (1983, 1984). De sociometrische status kan worden vastgesteld in termen van sociale acceptatie (afgeleid uit antwoorden op de 'aardig-vraag' in een sociometrische vragenlijst) en sociale verwerping (afgeleid uit antwoorden op de 'onaardig-vraag'). De beide vragen blijken onderling slechts laag negatief gecorreleerd te zijn, $r = \pm 0.20$ (vgl. Coie, Dodge & Coppotelli, 1982; Newcomb & Bukowski, 1983). De antwoorden op deze twee vragen worden daarom in sociometrisch onderzoek doorgaans gecombineerd tot twee sociometrische dimensies, nl.: a) sociale voorkeur d.w.z., het aantal keren dat een leerling genoemd wordt op de 'aardig-vraag' minus het aantal keren

dat een leerling genoemd wordt op de 'onaardig-vraag', en b) sociale invloed d.w.z., het aantal keren dat een leerling genoemd wordt op de 'aardig-vraag' plus het aantal keren dat een leerling genoemd wordt op de 'onaardig-vraag'. Op basis van deze sociometrische dimensies kunnen bepaalde sociometrische typeringen onderscheiden worden, namelijk populaire, gemiddelde, genegeerde, verworpen en controversiële leerlingen.

Beoordelingen van de sociometrische status door medeleerlingen blijken zeer betrouwbaar en valide omdat zij gebaseerd zijn op het oordeel van een groot aantal goed geïnformeerde beoordelaars. Sociometrische status vertoont vanaf vierjarige leeftijd over jaren (Roff, Sells & Golden, 1972; Vaughn & Waters, 1981) bij wisselende groepen tot zestien- à zeventienjarige leeftijd (Coie & Dodge, 1983) tamelijk hoge stabiliteit (Van der Ploeg & Defares, 1971; Hartup, 1983; Van Lieshout, 1983). Experimenteel onderzoek in nieuw geformeerde groepen van kinderen die elkaar buiten die sessies nooit ontmoet hadden, wijst op het belang van de rol van gedrag en persoonskenmerken van het kind als determinant van de sociometrische status en minder op de omgekeerde relatie (Coie & Kupersmidt, 1983). Sociometrische status blijkt over de basisschooljaren tot in de jeugdjaren en van de jeugdjaren tot volwassen leeftijd samenhang te vertonen met en als belangrijke predictor te fungeren voor gedragsproblemen (bijvoorbeeld ruzie en agressie) en belevingsstoornissen (depressies en angsten) (Hartup, 1983; Vosk, Forehand, Parker & Richard, 1982).

Om een omvangrijk aantal gedragingen en persoonskenmerken van de leerlingen te kunnen laten evalueren door leerkrachten is gebruik gemaakt van een beoordelingsprocedure (Q-sort), de Nijmegen-California Kinder-Sorteermethode, de N.C.K.S. (Van Lieshout, Riksen-Walraven, Ten Brink, Siebenheller, Mey, Koot, Janssen & Cillessen, 1986). Met de N.C.K.S. kunnen bij leerlingen de constructen ego-veerkracht en ego-controle worden vastgesteld (zie Block & Block, 1980). Ego-veerkracht verwijst naar de vaardigheid om flexibel en vasthoudend te reageren met name in probleemsituaties. Bij zelfbeoordeling drukt de ego-veerkracht de bij zichzelf waargenomen competentie uit of de verwachting met betrekking tot de eigen effectiviteit. Ego-controle verwijst naar de dispo-

sitie of drempel van een individu om impulsen, gevoelens en verlangens tot uitdrukking te laten komen. Het betreft de regulering van emoties en impulsen. Door gebruik te maken van zowel een sociometrische vragenlijst als van de N.C.K.S. is het mogelijk eventuele verschillen in ego-veerkracht en ego-controle scores tussen de sociometrische status groepen vast te stellen. Daarnaast kan bepaald worden welke gedrags- en persoonskenmerken, tot uiting komend in de afzonderlijke items van de N.C.K.S., de verschillende sociometrische status groepen onderscheiden.

2 Methode

2.1 Proefpersonen

De proefpersonen waren afkomstig uit alle sociaal-economische milieu's. Bij 106 leerlingen uit 8 klassen van een M.L.K.-school uit Amsterdam en bij 106 leerlingen uit 9 klassen van een L.O.M.-school uit Apeldoorn werd een sociometrisch onderzoek afgenomen. Op basis van deze gegevens werden uit deze twee groepen, om redenen die hierna toegelicht zullen worden, twee subgroepen geselecteerd die aan het verdere onderzoek deelnamen. In dit onderzoek werden deze twee subgroepen door leerkrachten beoordeeld met behulp van de N.C.K.S.

Proefgroep 1: 32 Leerlingen van een M.L.K.-school, waarvan 21 jongens en 11 meisjes, uit de eerste drie leerjaren. De leeftijd varieerde van 12;7 tot 17;8 jaar met een gemiddelde van 15;2 jaar. Deze groep werd geselecteerd uit de totale groep van 106 leerlingen van deze school (zie procedure).

Proefgroep 2: 27 Leerlingen van een L.O.M.-school, waarvan 21 jongens en 6 meisjes, uit de eerste drie leerjaren. De leeftijd varieerde van 12;6 tot 16;4 jaar, met een gemiddelde van 14;7 jaar. Deze groep werd geselecteerd uit de totale groep van 106 leerlingen van deze school (zie procedure).

2.2 Procedure

a. Sociometrische status

Per klas werd een sociometrische vragenlijst afgenomen. De leerlingen werden individueel ondervraagd. Naast de 'aardig'- en de 'onaardig'-vraag werden nog zes persoonlijkheidsbeoordelingen toegevoegd uit de lijst van Coie et al. (1982), te weten: leiderschap, co-

operatief gedrag, verlegenheid, hulp zoeken, spelbreken en ruzie maken. Er werd gebruik gemaakt van de zogenaamde nominatie-techniek waarbij per vraag drie leerlingen genoemd dienden te worden (cf. Hymel, 1983). De indeling van de leerlingen in de vijf sociometrische status typen werd verricht volgens het twee-dimensionele waarschijnlijkheidsmodel van Newcomb en Bukowski (1983), dat wil zeggen aan de hand van het aantal keren dat een leerling genoemd werd door zijn medeleerlingen op de 'aardig' en op de 'onaardig' vraag, afgezet tegen de grootte van de nominatie groep (het aantal klasgenoten).

De volgende indelingscriteria werden daarbij in navolging van Newcomb en Bukowski gehanteerd:

- *Populaire leerlingen:* Deze hebben een 'aardig' score van 6 of meer en een 'onaardig' score van 2 of minder.
- *Genegeerde leerlingen:* De som van de 'aardig' en de 'onaardig' score (de zgn. 'sociale invloed' score, Coie et al. 1982) is 2 of minder.
- *Verworpen leerlingen:* Deze hebben een 'aardig' score van 2 of minder en een 'onaardig' score van 6 of meer.
- *Controversiële leerlingen:* Deze hebben ofwel een 'aardig' score van 4 of meer en een 'onaardig' score van 6 of meer ofwel een 'aardig' score van 6 of meer en een 'onaardig' score van 4 of meer.
- *Gemiddelde leerlingen:* De leerlingen die niet in een van voorgaande groepen vallen.

b. *N.C.K.S.*

Door de N.C.K.S. wordt de beoordelaar (leerkracht) in staat gesteld een uitvoerig profiel van de zelfstandigheid van een leerling te geven. Deze zelfstandigheid wordt uitgedrukt in twee scores, namelijk ego-veerkracht en ego-controle. De N.C.K.S. bestaat uit 100 kaartjes met uitspraken die refereren naar uiteenlopende gedragingen en persoonskenmerken van de leerling. De leerkracht, die de leerling in een diversiteit van situaties heeft geobserveerd, dient deze 100 uitspraken te sorteren over negen categorieën, lopend van 'meest opvallend afwezig' tot 'meest opvallend aanwezig', volgens een rechthoekige verdeling. Dat wil zeggen dat in iedere categorie 11 uitspraken dienen te worden ondergebracht, behalve in categorie vijf – de midden categorie – waarin 12 uitspraken komen. In een Q-sort worden de uitspraken over gedrag onderling vergeleken. De beoordelaar vergelijkt dus niet de gedragingen van de leerling met die van andere leerlingen. De uitspraken zijn zoveel mogelijk gesteld in termen van direct waarneembaar gedrag. Bij het sorteren hoeft niet gezocht te worden naar verborgen betekenissen achter het gedrag. Bovendien zijn de uitspraken dusdanig geformuleerd dat waardeoordelen vermeden worden. De ego-veerkracht en ego-controle score worden bepaald volgens de criteria die Block en Block (1980) daarvoor aangeven, namelijk door het profiel dat aan een leerling gegeven wordt te correleren met een door een aantal klinische psychologen opgesteld 'ideaal'-profiel voor

Tabel 1 *Ruwe aantallen en percentages leerlingen in de vijf sociometrische status groepen in de M.L.K.-proefgroep uit Amsterdam en de L.O.M.-proefgroep uit Apeldoorn, zowel van de gehele groep als van de geselecteerde groep. Tevens ter vergelijking de resultaten uit het onderzoek van Newcomb en Bukowski (1983)*

Sociometrische status groep	ruwe aantallen				percentages			
	M.L.K.		L.O.M.		M.L.K.		L.O.M.	
	1)	2)	1)	2)	1)	1)	3)	N&B 4)
Populair	12	5	14	5	11.3	13.2	6.3	6.0
Gemiddeld	68	5	65	6	64.2	61.3	67.1	64.6
Genegeerd	13	10	11	8	12.3	10.4	9.0	11.1
Verworpen	11	10	15	7	10.4	14.2	15.5	15.3
Controversieel	2	2	1	1	1.8	0.9	2.1	3.0
Totale groep	106	32	106	27	100.0	100.0	100.0	100.0

1) oorspronkelijke groep

2) geselecteerde groep

3) eerste meetmoment Newcomb en Bukowski

4) tweede meetmoment Newcomb en Bukowski

een uiterst ego-veerkrachtige en een uiterst zwak ego-gecontroleerde leerling. Het ego-veerkracht- en ego-controleprofiel zijn onderling niet significant gecorreleerd ($r = .10$, $n = 100$ items) (zie verder Van Lieshout et al., 1986). De ego-veerkracht score kan variëren van -1.0 (helemaal niet ego-veerkrachtig) tot +1.0 (zeer veerkrachtig), het optimum. Ego-controle kan variëren van -1.0 (zeer sterke ego-controle) tot +1.0 (zeer zwakke ego-controle), het optimum ligt hier in het midden bij 0.0. Het gedrag van een leerling en dus ook de beoordeling van dat gedrag zou mede afhankelijk kunnen zijn van de lesinhoud. Er werd daarom besloten de beoordeling van de leerlingen te laten plaats vinden door leerkrachten uit drie vakgebieden, namelijk algemeen vormend onderwijs, creatieve vakken en praktijk vakken. Dit betekent dus dat elke leerling door drie leerkrachten beoordeeld werd.

c. *Selectieprocedure*

Aangezien het een veel te grote belasting voor de leerkrachten zou zijn om alle 212 leerlingen driemaal met de N.C.K.S. te beoordelen, werd uit de totale groep leerlingen een selectie gemaakt van 32 leerlingen uit de M.L.K.-groep uit Amsterdam en van 27 leerlingen uit de L.O.M.-groep uit Apeldoorn, het maximaal haalbare op beide scholen. Bij deze selectie werden de volgende criteria aangehouden. Omdat het belangrijk is om de mogelijke probleemgroepen (de genegeerde, de verworpen en de controversiële leerlingen) zo goed mogelijk te kunnen bestuderen, werd besloten bij de selectie van proefpersonen zoveel mogelijk leerlingen uit deze groepen te handhaven.

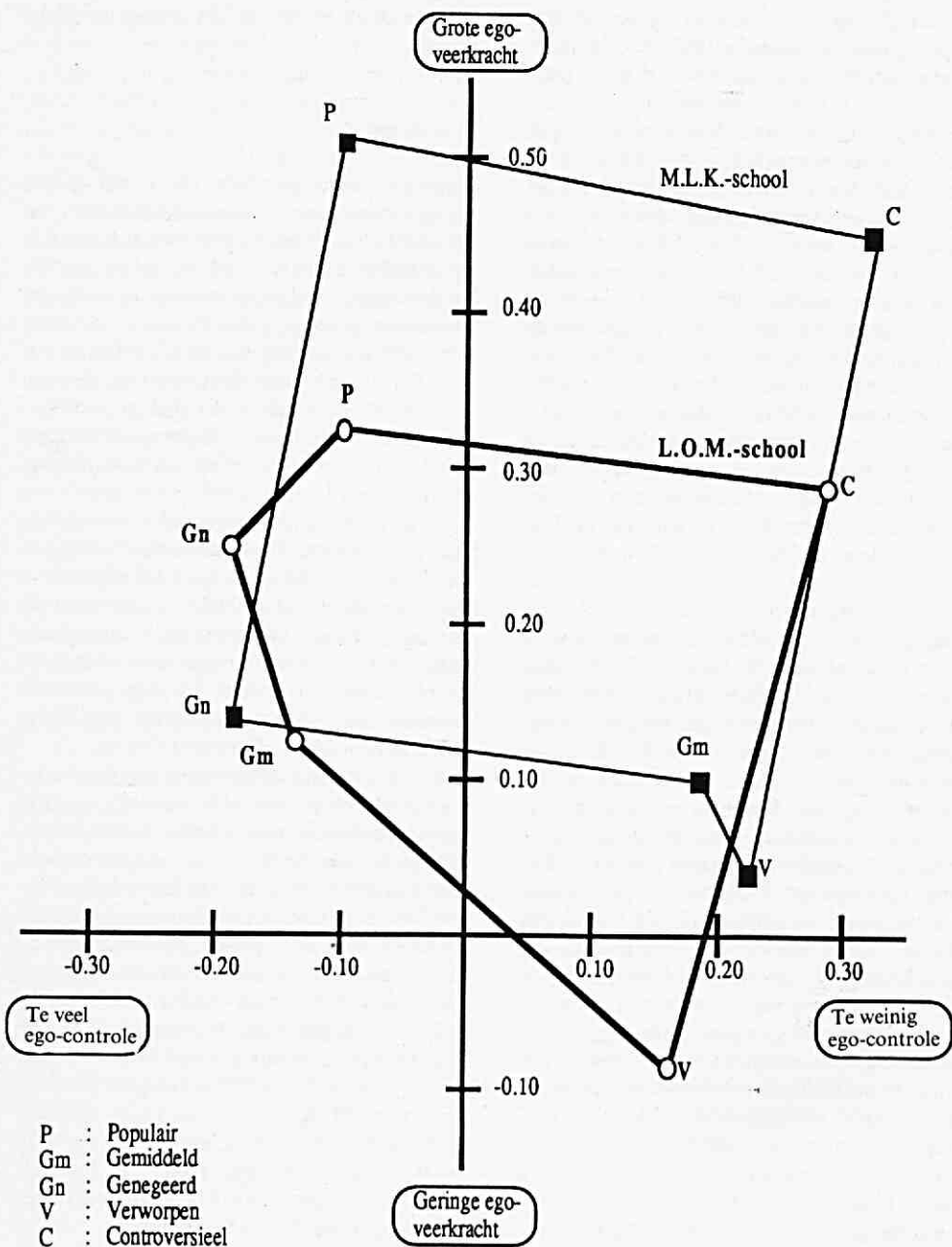
Dat betekende, zo blijkt ook uit Tabel 1, dat er met name geselecteerd diende te worden in de 'populaire' en 'gemiddelde' groepen. Teneinde de contrasten tussen de verschillende groepen zo scherp mogelijk te maken, werd daarbij besloten die leerlingen te kiezen die het meest pregnant tot die bepaalde groep behoorden. Dit gebeurde aan de hand van de zes extra persoonlijkheidsbeoordelingen uit de lijst van Coie et al. (1982): die leerlingen werden geselecteerd die in hun sociometrische statusgroep op de zes persoonlijkheidsbeoordelingen van Coie et al. een score-patroon behaalden dat het meest overeen kwam met het door Coie et al. voor die groep gevonden patroon. De verhouding jongens/meisjes in de steekproef vormt een redelijke afspiegeling

van de verhouding in de oorspronkelijke groep.

3 *Resultaten*

Allereerst werd gekeken of er verschillen waren tussen de drie groepen leerkrachten uit de verschillende vakdisciplines wat betreft de ego-veerkracht en de ego-controle scores van de leerlingen. Daartoe werden eenweg variantie-analyses uitgevoerd over de drie groepen leerkrachten met als afhankelijke variabelen de ego-veerkracht score en de ego-controle score per kind. Er bleken geen verschillen te bestaan tussen de drie groepen leerkrachten in hun beoordeling van de leerlingen. Hierdoor werd het mogelijk om de scores van de drie leerkrachten per kind te middelen, waardoor een meer robuuste score verkregen werd. In de verdere analyses zal uitsluitend nog van deze gemiddelde scores gebruik worden gemaakt. Verder werd de samenhang tussen ego-veerkracht en ego-controle in beide proefgroepen vastgesteld. In geen van beide groepen was deze samenhang significant (M.L.K.: $r = -.17$; L.O.M.: $r = -.13$).

Een belangrijke doelstelling van dit onderzoek is om na te gaan of er verschillen zijn in ego-veerkracht en ego-controle tussen de leerlingen in de verschillende sociometrische status groepen. Daarbij zouden ook nog verschillen per schooltype kunnen optreden. Daarom werd voor zowel ego-veerkracht als voor ego-controle een tweeweg variantie-analyse uitgevoerd met als onafhankelijke variabelen schooltype (M.L.K. resp. L.O.M.) en sociometrische status (de vijf sociometrische status groepen). Uit deze analyses bleek er geen verschil in ego-veerkracht en ego-controle tussen de beide schooltypen ($F = 0.01$, $p = 0.91$ voor ego-veerkracht en $F = 2.59$, $p = 0.11$ voor ego-controle), maar wel tussen de verschillende sociometrische status groepen ($F = 5.42$, $p = 0.001$ voor ego-veerkracht en $F = 11.04$, $p = 0.001$ voor ego-controle). Er werden geen interactie-effecten gevonden. Teneinde na te gaan welke sociometrische status groepen van elkaar verschilden in ego-veerkracht en ego-controle scores, werden vervolgens in eenweg variantie-analyses zowel voor ego-veerkracht als voor ego-controle de a posteriori contrasten tussen de groepen vastgesteld volgens de 'Honestly Sig-

Figuur 1 Gemiddelde ego-veerkracht scores en ego-controle scores van de verschillende sociometrische status groepen

nificant Difference' procedure van Tukey (zie Winer, 1971). De resultaten staan vermeld in

Tabel 2 en worden ook grafisch weergegeven in Figuur 1.

Bij de M.L.K.-proefgroep uit Amsterdam blijkt er een significant verschil tussen de verschillende sociometrische status groepen te bestaan, zowel bij ego-veerkracht ($F=3.96$, $p=0.01$) als bij ego-controle ($F=12.20$, $p=0.00$). Vergelijkt men de gemiddelden van de vijf groepen met het gemiddelde van de gehele groep dan blijken de populaire en de controversiële groep veerkrachtiger te zijn, terwijl de gemiddelde, de genegeerde en de verworpen groep minder veerkrachtig zijn. Blijkens de a posteriori contrasten is echter alleen het verschil tussen de populaire en de verworpen leerlingen significant op het $p < 0.05$ niveau. Wat betreft ego-controle blijken de genegeerde en de populaire leerlingen te neigen naar sterkere ego-controle, terwijl de gemiddelde, de verworpen en de controversiële leerlingen in deze volgorde meer neigen naar zwakkere ego-controle. Bij de a posteriori contrasten blijken de verschillen tussen enerzijds de genegeerde leerlingen en anderzijds de gemiddelde, de verworpen en de controversiële leerlingen significant. Verder verschillen de populaire leerlingen significant van de verworpen en de controversiële leerlingen.

Bij de L.O.M.-proefgroep uit Apeldoorn bleek er geen significant verschil te bestaan tussen de vijf sociometrische status groepen wat betreft ego-veerkracht. Wel werd ongeveer hetzelfde patroon gevonden als in Amsterdam. Van minst veerkrachtig naar meest veerkrachtig zijn dit: de verworpen, de gemiddelde, de genegeerde, de controversiële en de

populaire leerlingen. Er bleek wel een significant verschil te bestaan tussen de sociometrische status groepen in ego-controle ($F=3.30$, $p=0.03$). Opvallend is dat voor ego-controle ongeveer hetzelfde patroon gevonden werd als bij de proefgroep Amsterdam, maar dat de gemiddelde groep in Amsterdam tenderde naar zwakke controle van impulsen terwijl deze groep in Apeldoorn tenderde naar sterke controle. Bij de a posteriori contrasten bleek alleen het verschil tussen de verworpen en de genegeerde groep significant op het $p 0.05$ niveau.

Teneinde een beter inzicht te krijgen in de aard van de verschillen tussen de vijf sociometrische status groepen in elk van beide scholen, werden er ook per school apart voor de afzonderlijke items van de N.C.K.S. eenweg variantie-analyses uitgevoerd over de vijf groepen. Een overzicht van de items die een significant verschil in gemiddelde score bleken te hebben voor de vijf sociometrische status groepen vindt men in Tabel 3. In Amsterdam bleken de gemiddelde scores van 47 items verschillend te zijn voor de vijf sociometrische status groepen en in Apeldoorn waren dat 30 items; 24 items bleken zowel in Amsterdam als in Apeldoorn te verschillen voor de vijf sociometrische status groepen.

Om een duidelijker beeld te krijgen van de onderliggende structuur van deze items werd voor beide proefgroepen een factor-analyse (principale factoren met iteratie, scheve rotatie, zie Nie e.a., 1975, pp. 468-514) uitge-

Tabel 2 Aantal leerlingen gemiddelde (m) en standaard deviatie (sd) van de ego-veerkracht score en ego-controle score per sociometrische status groep voor de M.L.K.- en de L.O.M.-proefgroep. Tevens de F -waarden, vrijheidsgraden en significanties van de eenweg variantie-analyses

	M.L.K. (Amsterdam)					L.O.M. (Apeldoorn)				
	n	Ego- Veerkracht m	sd	Ego- Controle m	sd	n	Ego- Veerkracht m	sd	Ego- Controle m	sd
Populair	5	0.51	0.21	-0.10	0.18	5	0.32	0.22	-0.10	0.26
Gemiddeld	5	0.10	0.27	0.18	0.17	6	0.12	0.27	-0.13	0.19
Genegeerd	10	0.13	0.17	-0.19	0.17	8	0.25	0.29	-0.18	0.17
Verworpen	10	0.04	0.30	0.22	0.14	7	-0.08	0.25	0.16	0.24
Controversieel	2	0.45	0.04	0.33	0.02	1	0.29	—	0.29	—
Gehele groep	32	0.18	0.28	0.04	0.25	27	0.15	0.28	-0.05	0.25
F -waarde (df_1, df_2)		3.96 (4,27)		12.20 (4,27)		2.25 (4,22)		3.30 (4,22)		
p -waarde		0.01		0.00		0.10		0.03		

voerd. Daarbij werden dus alleen die items in de analyse opgenomen die voor de betreffende proefgroep bleken te verschillen voor de sociometrische status groepen. Normaal gesproken is het niet zinvol om een factor-analyse uit te voeren op Q-sort gegevens vanwege het ipsatieve karakter ervan. In dit geval is er nauwelijks nog sprake van ipsativiteit, ten eerste omdat de items gemiddeld werden over de drie leerkrachten uit de verschillende vak-disciplines en ten tweede omdat slechts een selectie van de 100 items uit de Q-sort werd gebruikt in de factor-analyse. Bij beide proefgroepen leverde de factor-analyse twee factoren op (eigenwaarden 22.9 en 7.6 voor Amsterdam; 17.6 en 4.1 voor Apeldoorn). De correlatie tussen de beide factoren was voor Amsterdam -0.22 en voor Apeldoorn 0.32. Voor een overzicht van deze gegevens zie Tabel 3.

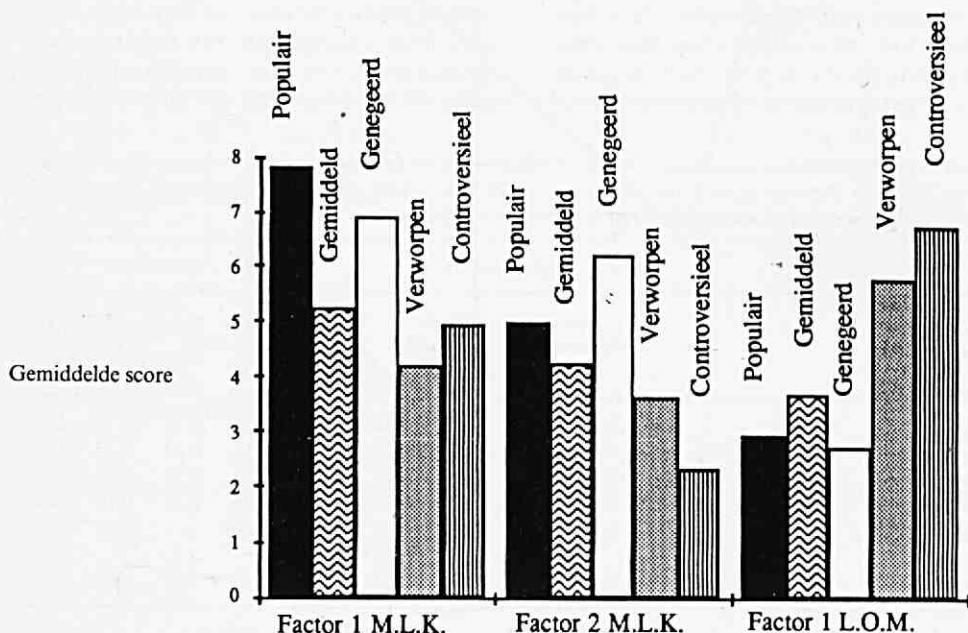
Bij het vaststellen van unieke items voor de factoren werden in beide proefgroepen bij factor I die items gekozen met factorladingen groter dan 0.80 op factor I en kleiner dan 0.30 op factor II. Bij factor II was dat groter dan 0.70 op factor II en kleiner dan 0.40 op factor I. In Tabel 3 zijn bij deze items de factorladingen op de desbetreffende factor met een * aangegeven.

Factor I bij de M.L.K.-proefgroep uit Am-

sterdam wordt het best beschreven door de volgende items: 'is hartelijk en heeft oog voor de ander', 'kan goed opschieten met anderen', 'neemt het nauw met zijn geweten', 'is open en direct', 'is redelijk en voor rede vatbaar', 'roept bij volwassenen sympathie op', 'is jaloers en afgunstig' (gespiegeld) en ten slotte 'reageert overdreven op lichte frustratie' (gespiegeld). Een tentatieve omschrijving van deze factor zou kunnen zijn: *empathie/altruïsme* of (in het licht van het navolgende) *positieve interactie-patternen*.

Factor II bij de M.L.K.-proefgroep uit Amsterdam wordt het best beschreven door de volgende items: 'probeert spanningen te ontlopen', 'is besluiteloos en weifelachtig', 'is angstig in ongestructureerde omgeving' en 'is verlegen en terughoudend'. Een tentatieve omschrijving van deze factor zou kunnen zijn: *angstig/vermijdend gedrag*.

Factor I bij de L.O.M.-proefgroep uit Apeldoorn wordt het best beschreven door de volgende items: 'probeert de schuld op anderen te schuiven', 'probeert steeds uit hoever hij/zij kan gaan', 'probeert te profiteren van anderen', 'pronkt met zijn prestaties', 'is gehoorzaam, meegaand en braaf' (gespiegeld), 'plaagt andere kinderen' en 'heeft de neiging om de baas te spelen'. Een tentatieve omschrij-

Figuur 2 Gemiddelde scores van de factoren bij de verschillende sociometrische statusgroepen

Tabel 3 *Factorstructuur verkregen bij factor-analyse van die N.C.K.S. items waarvan de gemiddelden verschilden voor de vijf sociometrische status groepen. De factorstructuur van zowel de M.L.K.-school uit Amsterdam als de L.O.M.-school uit Apeldoorn staan vermeld*

Nr	Korte beschrijving van het N.C.K.S. item	Amsterdam		Apeldoorn	
		I	II	I	II
2	Attent voor anderen	.91	-.32	.84	.42
3	Is hartelijk en heeft oog voor de ander	.90*	-.20		
4	Kan goed opschieten met anderen	.90*	-.02	.70	.76
5	Wordt door anderen bewonderd	.36	.58	.01	.88*
6	Is hulpvaardig en bereid tot samenwerking	.80	-.11	.82	.48
9	Ontwikkelt hechte en goede vriendschappen			.54	.79
10	Kortstondige vriendschappen, wispelturig	-.64	-.16		
11	Probeert schuld op anderen te schuiven	-.83	.39	-.86*	-.20
13	Probeert steeds uit hoever hij/zij kan gaan	-.68	.63	-.84*	.08
15	Neemt het nauw met zijn geweten	.82*	-.14	.83	.47
18	Is direct en open bij kwaadheid	-.47	.72		
19	Is open en direct	.92*	-.24	.84	.48
20	Probeert te profiteren van anderen	-.82	.58	-.83*	-.09
21	Pronkt met zijn prestaties	-.73	.59	-.84*	.07
22	Door manipulatie in de gunst komen	-.57	.48		
25	Is redelijk en voor rede vatbaar	.82*	.01	.77	.61
26	Is lichamenlijk actief	-.26	.70		
29	Neemt andere kinderen in bescherming			.73	.48
30	Roept bij volwassenen sympathie op	.92*	-.26	.80	.51
31	Voelt met anderen mee	.75	-.05		
32	Vertoont bereidheid met anderen te delen	.79	-.20	.83	.50
36	Is vindingrijk bij starten activiteiten	-.01	.65		
37	Houdt ervan te wedijveren	-.51	.70		
39	Raakt de kluts kwijt onder spanningen			-.18	-.86*
44	Buigt het hoofd bij conflicten	.51	-.76	.55	.24
45	Probeert spanningen te ontlopen	.10	-.75*		
52	Is lichamenlijk voorzichtig	.53	-.84		
53	Is besluiteloos en weifelachtig	.18	-.80*		
54	Heeft snelle stemmingswisselingen	-.70	.03		
55	Is bang om tekort te komen	-.78	.18		
56	Is jaloers en afgunstig	-.86*	.12	-.77	-.32
57	De neiging ongelukjes te overdrijven			-.37	-.77*
60	Is angstig in ongestructureerde omgeving	-.02	-.79*		
61	Staat snel klaar met een oordeel	-.68	.64	-.85	-.30
62	Is gehoorzaam, meegaand en braaf	.77	-.68	.92*	.23
64	Is kalm en ontspannen	.59	-.15		
66	Is oplettend, kan zich concentreren	.78	-.28		
67	Is planmatig, denkt vooruit			.64	.20
71	Richt zich op volwassenen	.43	-.67		
76	Is betrouwbaar	.85	-.30	.92	.44
78	Is snel beledigd, lichtgeraakt	-.75	.20	-.64	-.72
80	Plaagt andere kinderen	-.70	.51	-.89*	-.12
82	Komt voor zichzelf op	-.42	.68		
85	Is agressief (fysiek en verbaal)	-.86	.52	-.81	-.31
90	Is koppig, halsstarrig	-.72	.27	-.65	-.69
91	Reageert emotioneel inadequaat			-.57	-.61
93	Heeft de neiging om de baas te spelen	-.69	.72	-.85*	-.11
95	Reageert overdreven op lichte frustratie	-.87*	.28	-.68	-.66
96	Is creatief in waarneming, denken en spel	.37	.24		
97	Heeft een actief fantasieleven	-.14	.00		
98	Is verlegen en terughoudend	.26	-.77*		
99	Is reflectief	.65	-.45		
100	Wordt makkelijk als slachtoffer gebruikt	-.17	-.61		

Lege cellen geven aan dat dit item significant verschilde voor de vijf sociometrische status groepen bij die proefgroep. Een * achter een factorlading geeft aan dat dit een uniek item is voor die factor bij die proefgroep.

ving van deze factor zou kunnen zijn: *té assertief, naar agressie neigend gedrag of negatieve interactie-patronen* (zie ook factor I bij de M.L.K.-groep).

Factor II bij de L.O.M.-proefgroep uit Apeldoorn wordt het best beschreven door de volgende items: 'wordt door anderen bewonderd' (gespiegeld), 'raakt de kluts kwijt onder spanningen' en 'heeft de neiging ongelukjes te overdrijven'. Het lijkt niet verstandig om te trachten een omschrijving van deze factor te geven, gezien het geringe aantal unieke items en het heterogene karakter ervan.

In Figuur 2 staan de gemiddelde scores (factorescores konden niet bepaald worden vanwege een te gering aantal proefpersonen) van de verschillende sociometrische statusgroepen op de factoren weergegeven. Uit variantie-analyse bleken deze gemiddelden steeds zeer significant ($p < 0.001$) te verschillen over de verschillende sociometrische statusgroepen.

4 Discussie

In dit onderzoek komt naar voren dat het mogelijk is om de sociaal-emotionele ontwikkeling van leerlingen uit het Voortgezet Speciaal Onderwijs te onderzoeken door uit te gaan van de oordelen van leerlingen over hun relaties met medeleerlingen en van het beeld dat leerkrachten hebben van gedrag en persoonskenmerken van leerlingen. Elk van beide benaderingen van de sociaal-emotionele ontwikkeling, namelijk die vanuit het gezichtspunt van medeleerlingen (sociometrische status) en die vanuit het gezichtspunt van de leerkracht (ego-veerkracht en ego-controle) biedt een eigen perspectief op de sociaal-emotionele ontwikkeling van leerlingen. Dit is een gegeven dat ook bekend is uit de literatuur betreffende sociale relaties van adolescenten met volwassenen en leeftijdsgenoten (Youniss, 1980). Maar daarnaast blijkt uit dit onderzoek dat er tussen beide perspectieven in een groot aantal opzichten raakpunten bestaan. Sociometrische status typen blijken in belangrijke mate samenhang te vertonen met gedragsaspecten en persoonskenmerken die door leerkrachten bij leerlingen worden waargenomen.

Vergelijkt men de beide onderzoeksgroepen uit het Voortgezet Speciaal Onderwijs wat be-

treft hun ego-veerkracht en ego-controle met een ongeveer even oude groep uit het reguliere onderwijs (Van Lieshout et al., 1986), dan valt op dat er weinig verschillen zijn in ego-controle, maar vrij grote verschillen in ego-veerkracht (zie Tabel 4). De groepen uit het voortgezet speciaal onderwijs blijken wel aanmerkelijk minder veerkrachtig (0.18 en 0.15) dan een vergelijkbare groep uit het regulier onderwijs (0.37). Mogelijk speelt intelligentie hierbij een rol (Van Lieshout et al., 1986; Mey, Van Roozendaal, Ten Brink & Siebenheller, 1985).

Vergelijkt men de proefgroepen uit het Voortgezet Speciaal Onderwijs wat betreft hun sociometrische status met een iets jongere proefgroep uit het reguliere onderwijs (Newcomb & Bukowski, 1983; zie Tabel 1), dan blijken er slechts enkele kleine verschillen te zijn, het totale beeld is ongeveer gelijk.

Vergelijkt men de beide proefgroepen uit het Voortgezet Speciaal Onderwijs (M.L.K. en L.O.M.) onderling wat betreft ego-controle en ego-veerkracht, dan valt op dat er weinig verschil bestaat, resp. 0.18 vs. 0.15 en 0.04 vs. -0.05. Er wordt wel een verschil tussen beide onderzoeksgroepen gevonden, indien men naar de sociometrische status groepen apart kijkt en wel speciaal bij ego-controle in de gemiddelde groep (zie Tabel 2). Waar de M.L.K.-populatie in de gemiddelde groep een ego-controle heeft van 0.18, is dit bij de L.O.M.-populatie -0.13, een absoluut verschil dus van 0.31. Bij nadere bestudering van Figuur 1 blijkt dan ook dat de gemiddelde groepen van beide proefgroepen niet goed vergelijkbaar zijn, in tegenstelling tot de andere sociometrische status groepen. De gemiddelde groep uit de L.O.M.-proefgroep lijkt nog het meest op de genegeerde groep uit de M.L.K.-proefgroep en de gemiddelde groep uit de M.L.K.-proefgroep op de verworpen groep uit de M.L.K.- en de L.O.M.-proefgroep.

Block en Block (1980) zien ego-veerkracht en ego-controle als twee onafhankelijke dimensies in een soort vector-ruimte. Noch de correlaties tussen de profielen van ego-veerkracht en ego-controle, noch de correlaties tussen scores op ego-veerkracht en ego-controle bij de onderzochte leerlingen bleken significant af te wijken van 0.0. In Figuur 1 is getracht dit visueel te maken. Aan de hand van dit model onderscheiden Block en Block vier kwadranten met bijbehorende gedrags- en

Tabel 4 Gemiddelden en standaard deviaties voor ego-veerkracht en ego-controle van de beide proefgroepen in vergelijking tot een groep uit het reguliere onderwijs

	n	Ego-veerkracht		Ego-controle	
		m	sd	m	sd
Regulier onderwijs	54	0.37	0.29	-0.11	0.32
M.L.K. gehele groep	32	0.18	0.28	0.04	0.25
L.O.M. gehele groep	27	0.15	0.28	-0.05	0.25

persoonstyperingen: hoge ego-veerkracht en hoge ego-controle ('resilient overcontroller'), hoge ego-veerkracht en lage ego-controle ('resilient undercontroller'), lage ego-veerkracht en hoge ego-controle ('brittle overcontroller') en tenslotte lage ego-veerkracht en lage ego-controle ('brittle undercontroller'). Indien men de groepsgemiddelden als grenswaarden voor deze kwadranten neemt, blijken de populaire leerlingen alle in kwadrant I te liggen, de controversiële leerlingen in kwadrant II en de verworpen kinderen in kwadrant IV. Daarin ligt ook de gemiddelde groep uit de M.L.K.-proefgroep. De gemiddelde groep uit de L.O.M.-proefgroep ligt echter duidelijk in kwadrant III. Ook bij de genegeerde groepen is er een verschil: bij de M.L.K.-proefgroep in kwadrant III, bij de L.O.M.-proefgroep in kwadrant I. Het dient nog eens benadrukt te worden dat voorgaande analyses uitgevoerd werden op een homogene selectie uit de beide onderzoekspopulaties. Deze selectie werd onder andere uitgevoerd om een zo scherp mogelijke onderscheiding te krijgen tussen de verschillende sociometrische status groepen. De vraag hoe een en ander er in een heterogene groep uitziet, is een zeer relevante. Mogelijk dat deze vraag in een gepland vervolgonderzoek beantwoord kan worden.

Een voor de hand liggend in Nederland gebruikt instrument als de S.A.G.S. is niet gebruikt omdat het slechts een beperkt aspect van de sociaal-emotionele relaties tussen leerlingen onderzoekt, namelijk de mate waarin leerlingen steun ontvangen van elkaar en elkaar steun bieden. Het bieden van steun blijkt volgens onderzoek van Coie et al. (1982) echter slechts een aspect uit het totale spectrum van sociaal-emotionele relaties tussen leerlingen. Ten onrechte stellen Defares, Kema, Van Praag en Van der Werff (1970) dat de aardig en de onaardig vraag niet gesteld kunnen worden aan leerlingen in een klas. Onder goede begeleiding blijkt er zelfs een po-

sitieve invloed van te kunnen uitgaan (zie Hayvren & Hymel, 1984).

Literatuur

- Block, J.H. & J. Block, The role of ego-control and ego-resiliency in the organization of behavior. In W.A. Collins (Ed.), *Development of cognition, affect and social relations. Minnesota Symposia on Child Psychology, Vol. 13.* Hillsdale, N.J.: Erlbaum 1980, pp. 39-101.
- Coie, J.D. & K.A. Dodge, Continuities and changes in children's social status: a cross-age perspective. *Merrill-Palmer Quarterly*, 1983, 29, 261-282.
- Coie, J.D., K.A. Dodge & H. Coppotelli, Dimensions and types of social status: A cross-age perspective. *Developmental Psychology*, 1982, 18, 557-570.
- Coie, J.D. & J.B. Kupersmidt, A behavioral analysis of emerging social status in boys' groups. *Child Development*, 1983, 54, 1400-1416.
- Defares, P.B., G.N. Kema, E. van Praag & J.J. van der Werff, *Syracuse-Amsterdam-Groningen-Sociometrische Schaal (SAGS)*. Amsterdam: Swets & Zeitlinger, 1970.
- Hartup, W.W., Peer interaction and social organization. In: Mussen, P.H. (Ed.), *Carmichael's Manual of Child Psychology*. New York: Wiley, 1970 (3rd ed.) (Vol. 2).
- Hartup, W.W., Peer relations. In: Hetherington, E.M. (Ed.), *Socialization, personality, and social development*. In: Mussen, P.H. (Ed.), *Handbook of child development*. New York: Wiley, 1983, Vol. 5, Fourth Edition.
- Hartup, W.W., The peer context in middle childhood. In: Collins, W.A. (Ed.), *Development during middle childhood*. Washington D.C.: National Academy Press, 1984, pp. 240-282.
- Hayvren, M. & S.Hymel, Ethical issues in sociometric testing: impact of sociometric measures on interaction behavior. *Developmental Psychology*, 1984, 20, 844-849.
- Hymel, S., Preschool children's peer relations: Issues in sociometric assessment. *Merrill-Palmer Quarterly*, 1983, 29, 237-259.
- Lieshout, C.F.M. van, Sociale en emotionele ont-

- wikkeling van het schoolgaande kind. In: Dijkstra, S., A. C. M. Dudink & R. J. Takens (Eds.), *Psychologie en Onderwijs*. Lisse: Swets & Zeitlinger, 1983.
- Lieshout, C. F. M. van, J. M. A. Riksen-Walraven, P. W. M. ten Brink, F. A. Siebenheller, J. Th. H. Mey, J. M. Koot, A. W. M. Janssen & A. H. N. Cillessen, *Zelfstandigheidsontwikkeling in het basisonderwijs*. Nijmegen: ITS, 1986.
- Mey, J. Th. H., J. van Roozendaal, P. W. M. ten Brink & F. A. Siebenheller, *Validering van een Q-sort ter vaststelling van ego-veerkracht en ego-controle bij kinderen*. K.U. Nijmegen, intern rapport, 1985.
- Newcomb, A. F. & W. M. Bukowski, Social impact and social preference as determinants of children's peer group status. *Developmental Psychology*, 1983, 19, 856-867.
- Ploeg, J. D. van der & P. B. Defares, *Randfiguren in duplo*. Assen: Van Gorcum, Prakke & Prakke, 1971.
- Roff, M., S. B. Sells & M. M. Golden, *Social adjustment and personality development in children*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1972.
- Vaughn, B. E. & E. Waters, Attention structure, sociometric status, and dominance: Interrelations, behavioral correlates, and relationships to social competence. *Developmental Psychology*, 1981, 17, 275-288.
- Vosk, B., R. Forehand, J. B. Parker & K. Richard, A multimethod comparison of popular and unpopular children. *Developmental Psychology*, 1982, 18, 571-575.
- Winer, B. J., *Statistical principles in experimental design*. New York: McGraw-Hill, 1981.
- Youniss, J., *Parents and peers in social development: A Sullivan-Piaget perspective*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
- Curricula vitae*
- C. M. A. G. Geurts (1947) studeerde klinische psychologie in Nijmegen en is medeoprichtster en medewerkster van de Psychologenpraktijk Nijmegen. Zij fungeert als therapeute in individuele-, relatie-, of groepstherapie en adviseert en begeleidt scholen, instellingen en bedrijven. Daarnaast is zij parttime als wetenschappelijk medewerkster verbonden aan de Vakgroep Orthopedagogiek van de K.U., Nijmegen.
- C. M. H. H. Linsen (1938) is als klinisch psycholoog (opleiding K.U., Nijmegen) werkzaam binnen de maatschap Psychologenpraktijk Nijmegen waarvan hij medeoprichter is. Hij is parttime verbonden aan de Vakgroep Orthopedagogiek van de K.U., Nijmegen.
- P. W. M. ten Brink (1953) is als ontwikkelingspsycholoog werkzaam bij de Vakgroep Ontwikkelingspsychologie van de K.U., Nijmegen.
- C. F. M. van Lieshout (1940) is hoogleraar Sociale Ontwikkelingspsychologie en wetenschappelijk directeur van het ITS (Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen) van de K.U., Nijmegen.
- Correspondentie adres:* Psychologenpraktijk Nijmegen, Groesbeekseweg 72, 6524 DH Nijmegen.
- Manuscript aanvaard 5-12-'86*

Summary

Geurts, C. A. M. G., C. M. H. H. Linsen, P. W. M. ten Brink & C. F. M. van Lieshout. 'Socio-emotional relations of adolescents in special education assessed by teachers and peers.' *Pedagogische Studiën*, 1987, 64, 104-114.

Based on the dimensions social preference and social impact from sociometric interviews adolescents in two schools for special education, one for mentally retarded (M.L.K.) and one for adolescents with learning disabilities (L.O.M.), were allocated to 5 sociometric status groups, i.e. popular, rejected, neglected, controversial and average sociometric status. The behavior of the adolescents was further evaluated on a Q-sort (Dutch version of the California Child Q-set, N.C.K.S.). The N.C.K.S. allows the assessment of ego-resilience and ego-control. In both types of school sociometric status groups were discriminated on ego-resilience and ego-control. Popular and controversial adolescents were described on the Q-sort as more flexible and persistent (ego-resilience). Popular and neglected adolescents tended to stronger control of impulses (ego-overcontrol) and controversial and rejected adolescents revealed weaker control of impulses (ego-undercontrol). Subsequently, the behavioral profiles of the pupils of both schooltypes were assessed using the items of the N.C.K.S.